

O JEZIKU STROKOVNEGA IN UMETNOSTNEGA BESEDILA

Razlika med jezikom strokovnega in umetnostnega besedila je pravzaprav utemeljena z dejstvom, da mora strokovnjak kak predmet (pojav, doživlja in podobno) obravnavati predvsem z enega stališča, medtem ko pisatelj umetnik govori o vsem takem z več stališč hkrati. Tu je vir tudi drugih posebnosti jezikovnih sredstev: terminološka in leksikalna omejenost pri strokovnjaku — nujna potreba, da postane besedje večpomensko pri umetniku, raba preprostih in najpogostnejših sintaktičnih vzorcev, ki dovoljujejo samo eno interpretacijo — potreba po rabi tudi redkih sredstev, če seveda lahko prikažejo mnogoterno sestavljeno doživetje in obenem dopuščajo več razlag.¹

To razliko je mogoče opazati na skrajnih mejah jezikovnih sredstev, v vrsti jezikovnih kategorij in literarnih pripovedi pa so lastnosti enega in drugega jezika medsebojno sprepletene in včasih tudi nerazdružljive. V posameznih jezikovnih sporočilih obstajajo in učinkujejo tudi druge značilnosti; pogostokrat jih celo ni mogoče ločevati, zato jih moramo obravnavati kompleksno. Glavno razliko med jezikom strokovnega in umetniškega dela bo vsakdo zlahka opazil, če bo primerjal npr. besedila različnih avtorjev, ki opisujejo isti dogodek ali kot znanstveniki ali kot umetniki, npr. kmečki upor leta 1573 in Matijo Gubca (prim. zgodovinski prikaz z Aškerčevim Kronanjem v Zagrebu). Pri obojnem besedilu je mogoče naštetih vrsto posebnih določil, ki so jim jezikovna dejstva vzrok in posledica.

Dokaj očitna je resnica, da je analitična metoda neločljivi del znanstvenega besedila in jezika tega besedila. Če govorimo o predmetu z enega stališča (nato z drugega, tretjega ... itd.), moramo izbrati takšna jezikovna sredstva, ki enovitost teme v določenem trenutku izražajo najprimerneje. Pisec znanstvenega besedila se mora omejiti tematsko in pri jezikovnih sredstvih (tu najprej terminološko, potem pa še v besedju). Nekdo je hudomušno pripomnil, da je v strokovnem članku o cementu najpogostnejša in najznačilnejša beseda »cement«, v članku o betonu pa »beton«. Za pisca takega sporočila so skoraj povsem neuporabna jezikovna sredstva tipa »moder kot nebo«, »temen kot noč« itd., pač pa se v sintezi posamezni podatki združijo v zaokroženo celoto, čeprav vsak posamezni del obdrži svojo značilnost.

Opisovanje dejstev v literarnem besedilu je večpomensko ne le za bralca, ampak tudi za avtorja, pa naj gre za doživljanje teme ali za proces njene ubeseditve. Pri takem postopku je sinteza prvi pogoj za oblikovanje literarnega dela, jezikovna sredstva pa je treba izbirati s stališča večpomenskosti doživetja in njegove razlage. Zato je v takem besedilu mogoče in celo v navadi uporabljati sintetizirane, v bistvu združene in večpomenske izraze, kot so npr.: »temen kot noč«, »sončece«, »ogjenj v očeh« ipd. Zveza takšnih jezikovnih sredstev, »njihova barva in obseg njihove izpovedi«, kot to navadno pojmujejo literarni kri-

¹ O tem podrobno in prepričljivo razpravlja Aldous Huxley v eseju Jezik v literaturi in znanosti. Prevod eseja je objavljen v sarajevskem Izrazu, IX, 1965, št. 8—9.

tiki«, omogočajo bralcu umetnostnega besedila najti tisto individualno in minimalno podobnost s pisateljevim doživetjem, ki je za uspeh umetniškega dela nujna in s katero literarno delo opraviči svoj smisel in obstoj.

Pri takšni presoji dejstev je nebistven in nepomemben podatek, ali je izraz »ogenj v očeh« svež, originalen, posrečen, ustrezno izbran in vključen v pisateljevo interpretacijo doživetja, ali je prisiljen, neprepričljiv, banalen, ali je nastal zaradi resnične potrebe pri obravnavi teme ali je privzet in nenaravno vključen v vsebino, v kateri taki posebni aspekti povzročajo izobličenje. Nebistven je zato, ker je vrednotenje, tj. estetska, nazorska, zgodovinska ali kaka drugačna presoja literarnega besedila, poseben ustvarjalni proces, v katerem se uporablja jezikovna sredstva presojajo po medsebojnih in drugih odnosih, vendar se jim ne zanikajo njih osnovne sestavine. Ker te sestavine obstajajo kot samostojno, možno sredstvo, dobijo svojo vrednost ali brezvrednost šele v konkretni rabi.

Drugič. Za strokovno in znanstveno besedilo so v pretežni meri značilna takšna jezikovna sredstva, ki temo, vsebino in doživetje označujejo čim bolj konkretno, saj znanstveno besedilo govori vedno o čisto konkretnem dejstvu. Po drugi strani pa literarno besedilo po načinu nastajanja, po procesu umetnikovega oblikovanja in po potrebi, da bo jezikovno izražanje sintetizirano (mnogoterno, večplastno in kompleksno), teži k rabi takšnih jezikovnih sredstev, ki že sama vsebujejo večplastnost, mnogoternost in večpomenskost, ker bi bilo sicer literarno besedilo zgolj obvestilo. Prav ta kompleksnost jezikovnih sredstev ne glede na to, ali že obstajajo v kakem sporočilu, ali so znana, ovrednotena in razporejena, ali pa jih pisatelj pri ustvarjanju oblikuje kot popolnoma nove in izvirne vrednote, je osnovna značilnost in tudi nujnost literarno oblikovanega besedila, saj si brez nje takega besedila ni mogoče misliti. Po teh svojih jezikovnih posebnostih je vidna tudi druga jezikovna značilnost literarnega dela, namreč, da so jezikovna sredstva v literarnem delu vedno obarvana tudi s svojevrstno abstrakcijo. Prav zaradi te lastnosti lahko govorimo o splošnosti jezikovnega izraza v literarni enoti, o njeni »širini«, »vseobsežnosti«; v tej značilnosti je končno tudi skrita tista možnost, da posameznik v doživljanju literarnega besedila najde delček sebe, možnost za delno ali celotno istovetenje z besedo umetnino.

Iz vsega razpravljanja se vidi, da se tu pojma konkretno in abstraktno ne uporabljata v pomenu, ki jima ga določajo naše slovnice, ko delijo npr. samostalnice na »konkretne« in »abstraktne« glede na to, ali je predmet, ki ga označujejo, mogoče videti, čutiti, otipati ali ne. Po tem nauku je samostalniček »drevček« konkreten in samostalniček »sreča« abstrakten. Takšno razvrščanje zanikajo nekateri aktualni filozofski sistemi in literarne stvaritve, v katerih je konkretni kontekst pogosto popolnoma irealen ali abstrakten in je zato treba tako pojmovati tudi vsa uporabljena jezikovna sredstva. Kaj je konkretno (realno) in kaj ni, je vprašanje, na katerega ni mogoče kar tako odgovoriti. Gotovo je, da je vsako določanje odvisno od številnih posameznih značilnosti vsakega sporočila. »Bolečina«, »žalost«, »misel«, »veselje« ipd. v njem postanejo konkretne in oprijemljive in jih je treba upoštevati pri vsakem opisu in tudi presoji. Tako imenovani »notranji monologi«, tok zavesti, »podzavestni refleksi«, »sanje« itd. so v nekaterih literarnih delih popolnoma konkretne determinante, ki jih ni mogoče obiti.

V izrazih »sončece« ali »ogenj v očeh« je podobna abstraktnost kot v besedah »sreča« ali »misel«, torej prave vsebine ni mogoče videti, slišati niti oti-

pati. V »sončecu« ni važno, da ga vidimo, ker je izraz primarno uporabljen v svojem pomenskem določilu »majhno, drago, prijetno, lepo, simpatično« ipd., v »ognju v očeh« pa je odločujoča predvsem jakost žarenja skupaj s svojim posebej omenjenim ali kontekstualno podanim vzrokom. Ker sta oba izraza abstrakciji določenih lastnosti, povsem mogočih in stvarnih, v zvezi s posameznimi predmeti ali doživetji, omogočajo takšno razlago ali identifikacijo, o kakršni smo prej govorili.

Eden od vzrokov skrivnega spora med jezikoslovci in pisci strokovnih besedil raste od tod, ker je pri nas veda o jeziku gradila svoje ugotovitve ob leposlovnih besedilih. Zato se jezikoslovcu strokovna besedila zde skoraj vedno »suhoparna«, »nebogljen«, »obremenjena z nemogočo konstrukcijo in termini«, če jih zavestno ali podzavestno vrednoti s stališča literarnoumetniškega jezika. Res pisci strokovnih besedil pogosto nočejo ali ne znajo spretno in tekoče oblikovati svojega besedila; toda dejstvo, da vztrajno branijo svoje terminološke in druge jezikovne tvorbe, ni samo posledica njihove svojeglavosti, marveč se opira na občutek, da strokovnega besedila ni mogoče literarizirati: saj ne sme biti mnogoterno sestavljeno in večplastno in ne sme dovoljevati individualnih razlag. Zato se strokovnjaki ne branijo tujk, tujih jezikovnih konstrukcij itd. in neprestano poudarjajo, da tisto, kar jim predlagajo jezikoslovci, in tisto, kar sami uporabljajo, »ni povsem isto« in jim pripombe jezikoslovnih svetovalcev dostikrat pomenijo le domislice.

Vzemimo termin »klin«. Vse je prav, dokler tak klin ne doživi stvarne spremembe in tehnične rekonstrukcije. Ko se to zgodi, tak »klin« naenkrat postane »dvojni klin«, nato »dvojni klin z enim navojem«, »dvojni klin z dvema navojema« itd. Medtem ko se ti klini dobro ločijo po obliki in delovanju, je poimenovanje povsem neiznajdljivo in nerodno. Tako se lahko zgodi, da v strokovnem besedilu najdemo tudi tako formulacijo: »Če pri stroju v razdalji 15 cm od dvojnega klina z enim navojem pritrdimo klin v višini dvojnega klina, bo šest dvojnih klinov z dvema navojema povzročilo večje trenje kot drugi dvojni klini z dvema navojema, ki so montirani pod petindvajsetimi dvojnimi klini z dvema navojema, ker spodnji navoj dvojnega klina z dvema navojema omogoča hitrejšo obrate od obratov dvojnega klina z enim navojem, prav tako pa tudi od dvojnega klina in klina«. Jezikovni svetovalec, vzgojen ob jeziku novel in sonetov, bo ugotovil, da je to besedilo še za strokovnjaka težko razumljivo, ter sestavljalcu morda svetoval, naj namesto »klin« uporablja »zob(ec)«, »vijak« ali podobno; morda ga bo celo opozoril na to, da številni naši pisatelji pišejo lepo in razumljivo in da je tudi on dolžan svoj jezik izpopolniti in izboljšati. Toda kaj, ko besede »zob«, »vijak« že označujejo tehnično drugače oblikovane predmete! Svoj jezik strokovnjak lahko izpopolni in zboljša, toda zaradi tega ne sme postati manj konkreten ali obremenjen z večpomenskostjo in abstraktnostjo.

Vzemimo še kak primer. Pravniki posebno radi uporabljajo glagolske samostalnice, katerih nekateri jezikoslovci ne marajo morda zato, ker jih je v ljudskem jeziku malo ali pa vidijo v njih tuji vpliv. K pravniški formulaciji »Obtožen zaradi gledanja in neprijavljanja tatvine« bo tak jezikoslovec pripomnil, da je naš jezik pretežno glagolski in da je glagolsko izražanje boljše kot samostalniško. Zato mu bo morebiti svetoval spremembo: »Obtožen je, ker je gledal in ni prijavil tatvine.« Takšni spremembi se bo pravnik lahko upiral, češ da to ni isto. Tudi če ne bo znal pojasniti razlike, bo s svojo trditvijo sledil

nujnosti svojega strokovnega besedila, tj. konkretnosti, ki jo iz dneva v dan veliko močneje občuti kot njegov jezikovni svetovalec, vzgojen ob literarnih besedilih, v katerih se o isti stvari lahko piše na veliko »lepih načinov.« Take spore poraja dejstvo, da je samostalniško izražanje konkretnjše od glagolskega. Zato se pravniku nehote vsiljujejo izrazi »gledanje«, »neprijavljanje«, »poslušanje«, pa tudi »prihajanje (: prihod)«, »zajtrkovanje (: zajtrk)«, »jokanje (: jok)«, dokler se mu ne pomešajo in zapletejo v (gotovo slabi) formulaciji: »Medtem ko je obtoženec opravljal spuščanje po stranskih stopnicah, da bi se izognil srečanju s tožiteljem, ki je bil pravkar zavzet z nošenjem kovčka, je bila prvooimenjena priča v tem času zavzeta z rednim čiščenjem čevljev...« itd.

Podobno je tudi z rabo aktivnih in pasivnih glagolskih oblik. Tudi pri trpniku se navadno pripominja, da ga je treba rabiti redko in previdno, ker ga naš jezik pravzaprav ne mara ali ga vsaj težko prenaša. Toda če se trpnik v strokovnih in znanstvenih besedilih rabi zelo pogosto, to ni naključje. V trpniku namreč postane vršilec dejanja nepomemben; namenoma se ga izogibamo, ne želimo ga imenovati, bodisi ker ga le delno ali nič ne poznamo ali nismo o njem sigurni. Zato je trpnik pripraven za opis rezultata glagolskega dejanja. Spomnimo se samo našega primera: »Obtožen je zaradi...« V aktivni obliki bi se ta primer glasil: »Obtožil sem ga...« ali »Obtožili so ga...« V obeh primerih se domneva osebek. In kdo je ta osebek? Jaz? Zakon? Državni tožilec? Sodišče? Sosedje? To sploh ni važno in je iz trpniške konstrukcije tudi izpuščeno. Zaradi teh svojih lastnosti je pasiv dostikrat primeren v strokovnem in znanstvenem besedilu.² Zato se tudi ne sme popraviti vsaka pasivna konstrukcija v aktivno, čeprav se zagovorniki aktivne oblike in jezikovni svetovalci pogosto upravičeno jezijo zaradi prepogoste in neupravičene rabe pasiva.

Za takšne spore in nesporazume v naši vsakdanji jezikovni praksi očitno velja stara izkušnja, da resnica navadno ni niti na eni niti na drugi strani, temveč na obeh. Pogosto imajo nejezikoslovci dober posluš za jezikovno vrednost, čeprav je ne znajo pojasniti, jezikoslovci pa včasih obravnavajo jezikovno gradivo preveč šablonsko. Seveda pa tudi nejezikoslovce, ko pačijo jezik, upravičeno kritizirajo. Dobro je konstruktivno sodelovati in si nenehno prizadevati za sodoben in popoln opis jezikovnih dejstev.

Zapiski, ocene in poročila

ANTON SLODNJAK: ŠTUDIJE IN ESEJI

Pred nami leži knjiga, ki prinaša izbor znanstveno-publicističnega dela enega osrednjih literarnih zgodovinarjev po Prijatelju — Antona Slodnjaka. Nedvomno je prav, da se v času, ko dobivamo že k sintezi dosedanjega dela usmerjene Slodnjakove knjige (zgodovina slovenske književnosti v nemščini, 2., 3. in 4. knjiga Matičine literarne zgodovine, Prešeren), seznanimo vsaj s prerezom preteklega Slodnjakovega delovanja na področju literarne zgodovine. Pripomniti je treba, da je centralno področje Slodnjako-

² V tem smislu je bil v nasprotju s tradicionalnim slovničnim učenjem v zadnjem času že govor.